

תדפיס מתוך

ארץ-ישראל

מחקרים בידיעת הארץ ועתיקותיה

כרך שישה-עשר

ספר צבי מ' אורלינסקי

החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה
ירושלים תשמ"ב

ירושלים תשמ"ב
החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה

מאירועי שנת ארבע-עשרה לחזקיהו: מחלת המלך וביקור המשלחת הבבלית

חיים תדמור ומרדכי כוגן

34).⁷⁴ אולם גם הסברים אלה אינם מניחים את הדעת כל עיקר. הרי גם בעל הגלוסה הכיר את הסיפור הקודם על מפלת סנחריב; לשם מה חזר והוסיף הבטחה זו? אדרבא. עיון זהיר בסיפור המחלה מגלה, שהבטחת הישועה בדברי הנביא בפרק כ' היא אורגאנית בהקשרה לכתובים יותר משהיא אורגאנית ביי"ט 34. תשובת ה' לתפילת חזקיהו שזורה ביטויים הרמוזים לברית הכרותה בין אלהים ובין בית דוד — 'נגיד עמי', 'אלהי דוד אביך' — והבטחת הישועה 'למעני ולמען בית דוד' היא חלק ממסגרת אידיאולוגית מלכותית זו.⁷⁵ לעומת זאת, הכתוב ביי"ט 34 נראה מיותר לאחר שורה של נבואות ישועה המסתיימת בהבטחה: 'לא יבוא אל העיר הזאת ולא יורה שם חץ ולא יקדמנה מגן ולא ישפך עליה סללה. בדרך אשר יבא בה ישוב ואל העיר הזאת לא יבא, נאם ה'.⁷⁶ ויש לשים לב לנוסחה 'נאם ה' הבאה בסיומן של נבואות.⁷⁷ מכאן נראה, שההבטחה ביי"ט 34 משנית היא במערכת נבואות הישועה שבי"ט, ומקומה הטבעי הוא בפרק כ', בסיפור על מחלת חזקיהו. ואין מנוס מן המסקנה, שסיפור המחלה היה ראוי להימצא לפני סיפור מסע סנחריב ומפלתו, ולא לאחריו כפי שהדברים סדורים כעת.

אם כך הדבר, מה דין הכותרת 'בימים ההם' הפותחת את סיפור המחלה (כ' 1) ויחסה לכותרת 'ובארבע-עשרה שנה למלך חזקיהו' הפותחת את סיפור מסע סנחריב (יי"ח 13)? ואמנם, נתון כרונולוגי זה הקובע את המסע לשנת ארבע-עשרה לחזקיהו גרם קשיים אין-ספור בחקר הכרונולוגיה המקראית מאז גילוי כתבי היתדות ופענוחם לפני כמאה שנה. ברם, עיון מדוקדק במקורות שבכתב היתדות המספרים על כיבוש שומרון העלה, שיש לקבוע את המאורע לשנת 722/21, היא שנת מלכותו האחרונה של שלמנאסר ה' ושנת עליית סרגון ב' למלוכה. ואף-על-פי שסרגון בכתובותיו מייחס לעצמו את כיבוש שומרון ואת הגליית תושביה, מקובל היום במחקר ההיסטורי שה' עיר נפלה לראשונה לידי שלמנאסר ורק כעבור שנתיים ימים, ב-720, כבשה סרגון שנית.⁷⁸ שנת מסע סנחריב לארץ יהודה גם היא בכחינת תאריך קבוע

מחזור סיפורי הנביא ישעיהו והמלך חזקיהו במל"ב י"ח-כ' ומקבילותיו ביש' ל"ו-ל"ט מעורר כידוע בעיות קשות, הן מצד המבנה והעריכה והן מצד הרקע ההיסטורי והכרונולוגי. רשימה זו, המוקדשת לבעל היובל שתרם בשעתו תרומה רבת-ערך להבנת הנוסח במל"ב י"ח-כ' לאור התרגום היווני,⁷⁹ תתרכז בעיקר בבעיות עריכה ובשאלת מקומו של סיפור המחלה במחזור כולו.⁸⁰

כמסופר במל"ב כ' 1-11 חלה המלך חזקיהו מחלה אנושה. משהודיע לו הנביא: 'כה אמר ה', צו לביתך כי מת אתה ולא תחיה', התפלל חזקיהו לאלהיו תפלה קצרה אך מרגשת: 'אנה ה' זכר נא את אשר התהלכתי לפניך באמת ובלבב שלם והטוב בעיניך עשיתי.'⁸¹ לא הספיק הנביא לצאת את החצר התיכונה של הארמון והנה נצטווה לחזור ולהודיעו בשם ה': 'הנני רפא לך... והספתי על ימך חמש-עשרה שנה'. דברי ה' מסתיימים בהבטחה נוספת: 'ומכף מלך אשור אצילך ואת העיר הזאת וגנתי על העיר הזאת למעני ולמען דוד עבדי', הבטחה זוהי לזו שבי"ט 34. להלן ממשיך הכתוב ומספר כיצד הורה ישעיהו לרפא את המלך: 'קחו דבלת תאנים ויקחו וישמו על השחין ויחי'.

מתמיהה במיוחד בדבר ה' למלך היא ההבטחה להציל אותו ואת ירושלים מכף מלך אשור, שעה שהסיפור הקודם הסתיים בתיאור מפלתו של חיל סנחריב ובהצלת ירושלים מסכנת כליה (ראה י"ט 35). כבר רש"י עמד על קושי זה (בפירושו למל"ב י"ט 6) והסיק ש'לפני מפלתו של סנחריב חלה'. בדרך אחרת נקט שד"ל, שהציע 'הנה אף אם כבר נגף מחנה אשור ושב סנחריב לארצו, אפשר היה שישוב עוד שנית בחיל אחר' (שד"ל ליש' ל"ח 6). אך פתרון הרמוניסטי זה אינו מסתבר ולו גם מן הבחינה הספרותית, שכן חלפה כאמור הסכנה האשורית ואיננה מאיימת עוד על הבירה והשושלת. לכן, נראית ההבטחה כנספחת לתשובה העיקרית בדבר מחלת המלך. בפרשנות החדשה מקובל לרוב לראות בהבטחה זו קטע 'משני',⁸² ז'א פסוק הבא לקשר בין סיפור המחלה ובין הסיפור על אודות מסע סנחריב, או כ'גלוסה'⁸³ או אפילו כ'חזרה מוטעית מסוף הנבואה הקודמת (י"ט

לנו, שיש להסמך עיבוד זה לימי גלות יהויכין. בכ' 17-18 מיוחסת לנביא ישעיהו נבואה ביקורתית על חזקיהו. נאמר בה, שגלות בית דוד והוצאת אוצרות בית המלך לבבל תולדה הם מן החטא שחטא חזקיהו, כשהראה את אוצרותיו לשרי מרודך-בלאדן מלך בבל. לא ייתכן שביקורת זו היא מידי בעל ס' מלכים הדויטרונומיסט, אשר עיצב את דמותו החיובית של חזקיהו, כמלך אשר עשה 'הישר בעיני ה' ככל אשר עשה דוד אביו' ואשר בטח בה' 'אחריו לא היה כמוהו בכל מלכי יהודה, ואשר היו לפניו' (י"ח 3, 5). היה זה מעבד מאוחר שתפס אחרת את דמותו של חזקיהו: לא מלך צדיק נאמן לה', אלא מלך מתרברב בעושרו ללא צורך לפני שליחי מלך בבל. כחטאו זה סובלים בני בניו בדור המאוחר, אוצרות בית דוד נבזזים וצאצאי חזקיהו מובלים בבלה לשמש סריסים בהיכל מלך בבל (השויה דנ' א'). אף תגובת חזקיהו, בשמעו את גזרת האלהים מפי הנביא — 'הלא שלום ואמת יהיה בימי' (כ' 19) — איננה משקפת כלל דמות מלך חדור אמונה, כפי שבא לידי ביטוי אצל בעל ס' מלכים. זהו מלך גבה-לב, שגם בסוף דרכו לא נכנע לפני ה' (וראה על כך מדרשו של בעל ס' ד"ה, דה"ב ל"ב 24-31). ניתן לשער, שהעיבוד הביקורתי הזה שנעשה בדמותו של חזקיהו הוא פרי התקופה הראשונה להגמוניה הבבלית ביהודה, והוא בא כתגובה על גלות יהויכין ושדירת אוצרות הממלכה. ואם כן, אפשר שנערך העיבוד בין השנים 586-598 — ימי צדקיהו מלך יהודה. יושם נא לב, שהעונש הצפוי שעליו מדבר הנביא חל אך ורק על בית המלך ואין כל רמז שירושלים תיחרב או שיהודה תצא לגלות.¹⁶

מסתבר, שהמעבד המאוחר לא יכול היה להוסיף את פירושו לסיפור הקדום על מחלת חזקיהו שהיה לפניו כל עוד סיפור זה משובץ היה לפני סיפור מסע סנחריב. לא היה טעם לנבא עונש לדור אחרון על חטאיו של חזקיהו ומיד לעבור ולספר על הצלת המלך וירושלים מידי סנחריב משום צדיקותו של אותו מלך. היה עליו לשנות את סדר הסיפורים, כך שייפתח המחזור בסיפור המסע ויסיים בסיפור משלחת מרודך-בלאדן, בתוספת ה'מוסר-השכל' ההיסטוריוגרפי, מעשה ידיו.

לכסוף, נשאלת השאלה האם יש גרעין היסטורי לידיעה בדבר ביקור משלחת בבלית בירושלים בשנת ארבע-עשרה, היא 714/13? ואמנם, מכתובות סרגון ידוע לנו, שבאותה שנה נרקמו מזימות באשדוד למרוד באשור ויש רמזים במקורות האשוריים ואף בנבואות ישעיהו שגם יהודה נטלה חלק בתכנון המרד.¹⁷ לא ברור אם מרודך-בלאדן חשב להיות שותף לקשר, אך לכל הפחות אפשר לשער שהיה מברך על צעד זה המכוון נגד סרגון, אויבו.

שאינו עליו עוררין. תיאור המסע (הוא המסע השלישי במספר למסעות סנחריב) הועלה על הכתב מספר חודשים אחרי גמר הקרבות בשנת 700, שנת האפונים של מתן, והוא השתמר לנו ב'גליל חביתי' (barrel cylinder) של ראסאם.¹⁸ והנה, הסינכרוניזמים המקראיים שבמל"ב י"ח 9-10, המשולבים במערכת הכרז נולוגית הכללית של ס' מלכים, קובעים את לכידת שומרון לשנת שש לחזקיהו, היא שנת תשע להושע בן אלה. לפי זה, עלה חזקיהו למלוכה בשנת 727/26. שנתו הארבע-עשרה תהיה אפוא 714/13. ואילו מסע סנחריב חל שלושה-עשרה שנה לאחר מכן, ב'701! אין שום אפשרות לקיים בעת ובעונה אחת את שני התאריכים המקראיים בחיי חזקיהו, זה של כיבוש שומרון וזה של מסע סנחריב, יחד עם התאריכים החיצוניים הקבועים.

בחקר הכרונולוגיה המקראית קיימות שתי שיטות לפתרון הסתירה הכרונולוגית המתוארת. שיטה אחת מקבלת את שנת ארבע-עשרה כנתון כרונולוגי מהימן ולפיכך פוסלת את הסינכרוניזמים בין מלכות חזקיהו ובין כיבוש שומרון. לדעת בעלי השיטה הזו עלה חזקיהו לשלטון בשנת 715 או 714, ובמשך עשר שנים שותף מנשה בחיי אביו כעוצר למלך.¹²

השיטה האחרת מבכרת את הסינכרוניזמים בין חזקיהו ובין כיבוש שומרון על-פני התאריך 'שנת ארבע-עשרה', ורואה את 'שנת ארבע-עשרה' ככותרת לסיפור מחלת חזקיהו ולא לסיפור מסע סנחריב. מקומו הנוכחי בפתחת מחזור סיפורי ישעיהו וחזקיהו הוא פרי עריכה מאוחרת.¹³

לדעתנו, השיטה השנייה עדיפה על הראשונה, אך לא רק התאריך, אלא סיפור המחלה כולו עמד במקורו לפני סיפור המסע. וכך היה הסדר המקורי של הסיפורים:

א. מחלת חזקיהו וריפויו בשנת ארבע-עשרה למלכותו. (בסיפור זה נכללה נבואה על ישועתו האישית של המלך והבטחה לגונן על ירושלים.)

ב. ביקור משלחת מרודך-בלאדן.¹⁴ (ללא דברי נבואה, כ' 14-19. וראה בהמשך.)

ג. מסע סנחריב ליהודה. (מקובל על-פי רוב שסיפור זה בנוי רבדים אחדים, אך כאן אין ענייננו בניתוחו.¹⁵) הכותרת 'ובארבע-עשרה שנה' פתחה אפוא את המחזור כולו ויש לשער שנוסחת העריכה 'בימים ההם' או 'בעת ההיא' (למשל, כ' 1, 12) קשרה את הסיפורים ליחידת זמן אחת, כשכולם נתלים בתאריך הפותח. מה גרם שנתחלפו היוצרות וסיפור המסע הועמד בראש המחזור, ואילו סיפור המחלה ועמו סיפור המשלחת הבבלית הועברו לאחוריו?

הסיבה נעוצה בעיבודו המאוחר של הסיפור על ביקורה של משלחת מרודך-בלאדן אצל חזקיהו. נראה

בלאדן נסוג לארץ מוצאו בתייכין, השוכנת באזור הביצות שבגבול עילם.¹⁹
 ברם, זכר המשלחת ששיגר מרודך-בלאדן לחזקיהו — הוא המגע ההיסטורי הראשון בין בבל ליהודה — שימש בידי פולמוסן מאוחר חומר גלם לדרשה בעלת משמעות אקטואלית לימיו וכראיה נוספת להתגשמותן של נבואות — זו השיטה המקובלת אצל כותבי הקורות מן האסכולה ה'משנה-תורתית'.²⁰

סרגון לא היסס הרבה ובי"ג 713 הסיר מכסאו את המלך באשדוד שזמם למרוד והמליך תחתיו ואסאל נאמן. אך כשזה האחרון סולק בידי בני העיר שמרדו באשור בעידוד מצרים, מיהר סרגון לשלוח את צבאו ובראשו התרתן, שר הצבא, שכבש את אשדוד בשנת 712 והפכה לפחוה.¹⁸ ואילו שנתיים לאחר-מכן, הקיץ הקץ על מלכות מרודך-בלאדן. סרגון עלה על בבל, כבשה ומלך מעתה כמלך אשור ובבל כאחת, ומרודך-

הערות

11. הטקסט האשורי מובא אצל D. D. Luckenbill, *Annals of Sennacherib. OIP*, 2, Chicago 1924, pp. 29-34, 60-61.
12. ראה דיונים אצל: W. F. Albright, 'The Chronology of the Divided Monarchy of Israel,' *BASOR*, 100 (1945), p. 22; E. R. Thiele, *Mysterious Numbers of the Hebrew Kings*, Grand Rapids 1965, pp. 157-159. ההפרש בשנה אחת בתאריכים נובע מהבדלי השקפות בדבר שיטת מניין שנות המלוכה הנקוטה ביהודה באותה עת. וראה גם: S. Mowinckel, 'Die Chronologie der israelitischen und jüdischen Könige,' *Acta Orientalia*, 10 (1932), pp. 214-220.
13. ראה: J. Lewy, 'Sanherib und Hizkia,' *OLZ*, 31 (1928), pp. 158-159. 'ח' תדמור, 'כרונולוגיה, אנציקלופדיה מקראית, ד', 278-279; ולאחרונה: 'The Chronology of the First Temple Period,' *The World History of the Jewish People*, IV/1 (above, n. 10), p. 58.
14. מרודך-בלאדן, מלך הכשדים מבתייכין, שימש כמלך בבל בשנים 722/21-710, ושוב במשך תשעה חודשים ב'704/3. בכתובותיו הוא מכנה את עצמו 'בנו בכורו של ארבי-מרדך' או 'צאצאו של ארבי-מרדך מלך בבל'. האחרון מלך בעשור השביעי של המאה ה' לפנה"ס. אך אפשר שארבי-מרדך היה סבו ולא אביו וראה בפירוט: J. A. Brinkman, *Studies Presented to A. Leo Oppenheim*, Chicago 1964, pp. 8-9; idem, *A Political History of Post-Kassite Babylonia*, Rome 1968, pp. 221-224. 'פ' ארצי, אנציקלופדיה מקראית, ה', 445-449. לבעיית השם בלאדן המופיע כשם אביו במל"ב כ' 12 - מילארד הציע לקרוא בלי-אדן. ראה בפירוט: A. R. Millard, *Tyndale Bulletin*, 22 (1971), pp. 125-126.
15. לדיון מקיף בנושא זה ראה: B. S. Childs, *Isaiah and the Assyrian Crisis*, SBT Second Series 3, London 1967, pp. 69-103.
16. מונטגומרי-גהמן הציעו לתארך את הפסוקים לשנה-שנתיים שלאחר גלות יהויכין. ראה מונטגומרי-גהמן (לעיל, הערה 5), עמ' 510. באחרונה דן קלמנטס בשאלת ההדרת נבואות ישעיה בימי יהויקים וצדקיהו. ראה: R. E. Clements, 'The Prophecies of Isaiah and the Fall of Jerusalem in 587 B.C.,' *VT*, 30 (1980), pp. 421-436. וראה, כמרכון: P. R. Ackroyd, 'An Interpretation of the Babylonian Exile: A Study of 2 Kings 20, Isaiah 38-39,' *SJTh*, 27 (1974), pp. 329-352. אך גם במחקרים אלה לא ניתנה הדעת על כך שלשון נבואת ישעיה לחזקיהו מנוסחת דווקא בסגנונו של נבואות ירמיהו. שים לב במיוחד לכתובים 'הנה ימים באים' (יר' ז' 32; ט' 24; ט"ז 14; י"ט 6 ועוד) 'אשר אצרו אבתיר' (יר' כ' 5; והשווה ט"ו 13), 'שלום ואמת' (יר' י"ד 13; ל"ג 6).
1. ראה: H. M. Orlinsky, 'The Kings-Isaiah Recensions of the Hezekiah Story,' *JQR*, 30 (1939-40), pp. 38-49.
2. אין אנו דנים כאן בסיפור ריפוי של חזקיהו ובשאלות המתעוררות מן הנוסח האחר בס' ישעיה ובמגילת ישעיה מקומראן. לדיונים מפורטים ראה: י' זקוביץ, בית מקרא, 50 (1972), עמ' 305-302; וכו': S. Talmon, in: F. M. Cross & S. Talmon (eds.), *Qumran and the History of the Biblical Text*, Harvard 1975, p. 330.
3. תפילת חזקיהו שזורה כולה מטבעות לשון דויטרונומיסטיים. וראה: M. Weinfeld, *Deuteronomy and the Deuteronomistic School*, Oxford 1972, pp. 333-335. הביטוי הרגיל 'הלך בדרך' הוחלף כאן בביטוי 'התהלך לפני', א"א ספייור הראה שצורת ההתפעל מציינת פעולה מתמשכת וכן מביעה התנהגות מתמידה ורגילה. ראה: E. A. Speiser, *Oriental and Biblical Studies*, Philadelphia 1967, pp. 505-514. וראו: *ina mahar PN ittanallaku šalmeš* — 'להתהלך (בלב) שלם לפני'. וכשמדובר במשרתי המלך ובעבדי מקדש, הם נהנים תמורת שירותם הנאמן מברכות האלים וממענקים מאת אדונייהם. ראה: Y. Muffs, *Studies in Aramaic Legal Papyri from Elephantine*, Leiden 1969, pp. 203-204.
4. כך יש לגרוס עם הקרי למל"ב ב' 4, וראה את הדיון הממזה אצל אורלינסקי (לעיל, הערה 1), עמ' 34-40.
5. כך J. A. Montgomery & H. S. Gehman, *The Books of Kings*, ICC, Edinburgh 1951, p. 507; cf. I. Benzing, *Bücher der Könige, KHAT*, Leipzig 1899, *loc. cit.*
6. A. Šanda, *Die Bücher der Könige, EHAT*, Münster, 1912, vol. II, p. 313.
7. P. Haupt, in: B. Stade, *Books of Kings, SBOT*, Leipzig 1904, p. 284.
8. לדיון באידיאולוגיה המלכותית ובמינוחים המיוחדים לה ראה אצל: T. Ishida, *The Royal Dynasties in Ancient Israel*, BZAW 142, Berlin-New York 1977, pp. 51, 114.
9. שגדה ניסה לתרץ את שימושה של הנוסחה כאן באמצע נבואה כלשוניה, אך לבסוף נאלץ להודות שיש כאן טעות 'ויש למחקה'. ראה שגדה (לעיל, הערה 6), עמ' 283.
10. כך לפי הצעת תדמור: H. Tadmor, 'The Campaigns of Sargon II of Assur,' *JCS*, 12 (1958), pp. 33-40; וכן לאחרונה: H. Donner, in: J. H. Hayes & J. M. Miller (eds.), *Israelite and Judean History*, Philadelphia 1977, pp. 433-434, I. Eph'al, in: A. Malamat (ed.), *The World History of the Jewish People*, Vol. IV/1, *The Age of The Monarchies: Political History*, Jerusalem 1979, pp. 186-188.

השנייה בבבל. תקופה זו, של תשעה חודשים, היתה קצרה מדי להתקשרות דיפלומטית עם מדינה רחוקה ורובה ככולה עברה במלחמות עם סנחריב. בעלי ההצעה שקבעו את ביקור המשלחת בין השנים 702-704 נגדרו בדרך של שגרה אחר הדעה שהביקור היה קשור במרד שמרד חזקיהו באשור בשנת 705 ולא היא. לדיון אחרון J. A. Brinkman, 'Merodach-Baladan II.' in: *Studies Presented to A. Leo Oppenheim*, Chicago 1964, pp. 31-33

20. פון ראד עמד על תפיסת עולמם של בעלי האסכולה המשנה-תורתית והשימוש שעשו בדגם האידיאולוגי-ספרותי של נבואה והתגשמותה. ראה: G. von Rad, in: *The Problem of the Hexateuch and Other Essays*, London 1966, pp. 208-212

17. בכתובת המנסרה השבורה של סרגון ב' (ראה ANET, p. 287a) מסופר על ניסיון הקשר בין ימנ תופס השלטון באשדוד, בין 'שליטי פלשת, יהודה, אדום ומואב' ובין מצרים. גם מנבואת ישעיה בפרק כ', הנושאת את הכותרת 'בשנת בא תרתן אשדודה', היא אלינכון שנת 712, ניתן ללמוד שחזקיהו נמשך במידתימה למרד. 18. לעניין מסעות סרגון לאשדוד וקביעת זמנם ראה תדמור (לעיל, הערה 10), עמ' 79-84: H. Tadmor, 'Philistia Under Assyrian Rule', *BA*, 19 (1966), pp. 94-95; Z. J. Kapera, 'Was Ya-ma-ni a Cypriot?' *Folia Orientalia*, 14 (1972/3), pp. 207-208

19. לפיכך נופלת מאליה ההשערה — ולא רק מן הטעם שהסברנו לעיל — שמשלחתו של מרודך-בלאדן באה ליהודה בתקופת מלכותו